

Słownik pojęć

Materiał pomocniczy dla uczniów oglądających
film *Kurier* Władysława Pasikowskiego

Opracowanie: Rafał Brodacki, Paweł Brudek,
Katarzyna Utracka, Michał Wójciuk, Andrzej Zawistowski

Twoje mocne strony

AKCJA „N” – akcja dezinformacyjna AK mająca na celu wprowadzenie chaosu w niemieckich szeregach. Polegała ona na szerzeniu wśród Niemców propagandy antywojennej oraz przekonywaniu ich o sile opozycji antyhitlerowskiej w Niemczech. Zadania te realizowano przez kolportaż spreparowanych gazet i ulotek. W ramach akcji „N” opublikowano także szereg fałszywych rozporządzeń dezorganizujących administrację okupacyjną.

ARMIA KRAJOWA (AK) – organizacja wojskowa funkcjonująca w ramach Polskiego Państwa Podziemnego. W lutym 1942 roku Naczelnny Wódz gen. Władysław Sikorski zdecydował o przemianowaniu Związku Walki Zbrojnej na Armię Krajową. Uzasadnieniem tej zmiany była konieczność scalenia w jedną, podległą rządowi RP na uchodźstwie strukturę zbrojną różnych, działających dotychczas samodzielnie organizacji (Batalionów Chłopskich, części Narodowych Sił Zbrojnych). AK była integralną częścią Polskich Sił Zbrojnych.

„Kotwica” – znak Polski Walczącej, jeden z symboli używanych przez Armię Krajową, fot. Autor NN/Muzeum Powstania Warszawskiego

AUSWEIS – rodzaj legitymacji wydawanej przez władze niemieckie i potwierdzającej miejsce zatrudnienia. Dokument ten często chronił Polaków przed aresztowaniem. Za „najmocniejsze” były uznawane świadectwa wystawione przez instytucje podlegające bezpośrednio władzom okupacyjnym. Dlatego też bardzo wielu konspiratorów z podziemia niepodległościowego zdobyło fikcyjne zatrudnienie, np. w warszawskim Zarządzie Miejskim.

BAHNSCHUTZ („straż kolejowa”) – podporządkowana niemieckiej Policji Porządkowej formacja policyjna działająca na terenach okupowanych podczas II wojny światowej, utworzona z pracowników kolei. Była uzbrojona jak jednostka wojskowa, a jej zadaniem było głównie zwalczanie akcji sabotażowych ruchu oporu wymierzonych przeciwko systemowi transportu III Rzeszy.

BIURO INFORMACJI I PROPAGANDY KOMENDY GŁÓWNEJ ARMII KRAJOWEJ (BIP KG AK) – jedna z ważniejszych komórek AK – pracujący w niej żołnierze zajmowali się informowaniem społeczeństwa o bieżących działaniach rządu RP na uchodźstwie, walce z okupantem i rzeczywistej sytuacji na frontach II wojny światowej. Pracownicy BIP m.in. dokumentowali hitlerowskie zbrodnie i drukowali pisma podziemne, a podczas powstania warszawskiego obsługiwali radiostacje „Błyskawica” i „Burza”.

BRYGADA SOSABOWSKIEGO – 1. Samodzielna Brygada Spadochronowa, jednostka powietrznodesantowa Wojska Polskiego, utworzona w Wielkiej Brytanii w 1941 r. i do końca 1944 r. dowodzona przez gen. bryg. Stanisława Sosabowskiego. Miała zostać przerzucona do okupowanej Polski po wybuchu ogólnonarodowego powstania. Była podporządkowana dowództwu brytyjskiemu, dlatego mimo nalegań strony polskiej nie została skierowana na pomoc powstaniu warszawskiemu. Wzięła udział w operacji „Market Garden”. Rozwiązano ją w 1947 r.

„BURZA” – zaplanowana i zatwierdzona przez rząd RP na uchodźstwie, szeroko zakrojona akcja Polskiego Państwa Podziemnego, w której ramach doszło do zbrojnych wystąpień oddziałów AK przeciwko wycofującym się Niemcom oraz do nawiązania współpracy wojskowej z Armią Czerwoną. Celem całej operacji było

zagwarantowanie praw Polaków do życia w suwerennym i niepodległym kraju oraz opanowanie polskich ziem przed nadejściem Sowieć, tak aby Armia Czerwona mogła zostać przywitana przez ujawniające się, prawowite władze Rzeczypospolitej.

CICHOCIEMNI – żołnierze Polskich Sił Zbrojnych w Wielkiej Brytanii, którzy po odbyciu rygorystycznego szkolenia byli zrzućani na spadochronach na terytorium okupowanej Polski. Mieli być wsparciem kadry oficerskiej ZWZ-AK. Cichociemni przeszkoleni w sabotażu i dywersji kierowani byli do takich jednostek podziemnych, jak Wachlarz, Związek Odwetu i Kedyw. Walczyli prócz tego w oddziałach partyzanckich, a także służyli w wywiadzie i łączności. 90 z nich wzięło udział w powstaniu warszawskim. W sumie do Polski przetransportowano 316 cichociemnych.

Samolot Dakota przelatujący nad Warszawą latem 1945 r.,
fot. R. Witkowski, ze zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego

DAKOTA (właściwie: Douglas C-47 Skytrain) – amerykański samolot transportowy wykorzystywany do ewakuacji rannych, a także w trakcie różnych misji specjalnych, m.in. do transportowania spadochroniarzy oraz holowania szybowców. Mógł przewieźć 28 ludzi, osiągał pułap 7100 metrów, a jego zasięg wynosił 2 400 km.

EMISARIUSZ – osoba pośrednicząca między kierownictwem Polskiego Państwa Podziemnego a rządem RP na uchodźstwie i sztabem Naczelnego Wodza w Londynie. Emisariuszom zlecano przewożenie tajnych materiałów lub przekazywanie informacji o specjalnym znaczeniu. Zdarza się, że emisariuszy nieściśle określa się jako kurierów. Ci drudzy nie znali treści przewożonych dokumentów i nie przekazywali adresatom informacji ustnie.

„GADZINÓWKA” – potoczne i pejoratywne określenie dotyczące polskojęzycznych tytułów prasowych wydawanych przez Niemców w Generalnym Gubernatorstwie. Na łamach tych gazet i czasopism ukazywały się propagandowe treści, przedstawiające w pozytywnym świetle niemieckie wojsko oraz administrację okupacyjną, a jednocześnie szakujące Polskę i Polaków. Najbardziej znienawidzoną „gadzinówką” był „Nowy Kurier Warszawski”.

GENERALNE GUBERNATORSTWO (potocznie: Generalna Gubernia) – część okupowanych przez Niemców ziem polskich niewcielona bezpośrednio do państwa niemieckiego. Na czele Generalnego Gubernatorstwa stał generalny gubernator dr Hans Frank, rezydujący na Zamku Królewskim w Krakowie. Na terenie Generalnego Gubernatorstwa Niemcy poddawali mieszkańców różnym formom represji – m.in. niszczone Kościoły i związki wyznaniowe oraz kulturę i szkolnictwo wyższe – a także bezpośrednio dążyli do eksterminacji całych grup miejscowej ludności.

GESTAPO (niem. Geheime Staatspolizei – „Tajna Policja Państwowa”) – niemiecka policja polityczna o bardzo szerokich kompetencjach, rozciągających się od działań typowo policyjnych przez inwigilację opozycji i zwalczanie sabotażu aż do kontrwywiadu. Jurysdykcją Gestapo objęto wszystkie ziemie okupowane przez Niemców. Siedziba warszawskich struktur Gestapo mieściła się w gmachu przy alei Szucha 25 – budynek ten przeszedł do historii jako miejsce okrutnych prześladowań, w tym tortur, oraz męczeństwa Polaków.

Kennort Miejsce wystawienia Warschau		AMTICHE VERMERKE UWAGI URZĘDOWE Der Kennkarteninhaber wohnt Posiadacz karty rozpoznawczej mieszka in Warschau Strasse Tomackie w Kreis. Starostwo powiat. Dienstseigel Pieczęć służbowa Unterschrift der Meldebehörde Podpis urzędu meldunkowego
Kreish. Starostwo powiat. Warschau		ab od in w Kreis. Starostwo powiat. Dienstseigel Pieczęć służbowa Unterschrift der Meldebehörde Podpis urzędu meldunkowego
Kennnummer Numer rozpoznawczy 370285		ab od in w Kreis. Starostwo powiat. Dienstseigel Pieczęć służbowa Unterschrift der Meldebehörde Podpis urzędu meldunkowego
Gültig bis Ważne do 12 Januar 1948 stycznia		ab od in w Kreis. Starostwo powiat. Dienstseigel Pieczęć służbowa Unterschrift der Meldebehörde Podpis urzędu meldunkowego
Name Nazwisko Gizyński	Unterschrift des Kennkarteninhabers Podpis posiadacza karty rozpoznawczej <i>[Signature]</i> Warschau den 12 Januar 1943 stycznia	
Geburtsname (b. Ehefrau) Nazwisko panienskie (u męża) Lucjan Zygmunt	Ausstellungsbehörde Polizeidirektor <i>[Signature]</i> Unterschrift des ausstehenden Beamten Podpis sporządzającego urzędnika	
Vorname Imię Lucjan		
Geboren am Urodzony (a) w dn. 20.5.1909.		
Geburtsort Miejsce urodzenia Gródzborze		
Kreish. Starostwo pow. Plshnen		
Land Kraj Deutsches Reich		
Beruf Zawód erlernter wyczoney Beamtler-urzędnik ausgeübter wykonywany Hausverwalter-adm. domu		
Religion Wyznanie röm. kath. - rzymsk. kat.		
Besondere Kennzeichen Szczególne znaki rozpoznawcze keine-nie ma		

Fałszywe dokumenty z czasu okupacji hitlerowskiej podrobione przez fałszerzy AK, fot. ze zbiorów CAW

GODZINA POLICYJNA – w trakcie II wojny światowej: czas w ciągu doby, w którym poruszanie się po mieście bez ważnej przepustki wystawionej przez organy okupacyjne było surowo zakazane i groziło śmiercią. W różnych okresach okupacji godzina policyjna zaczynała się o różnych porach (między 19 a 23), kończyła się natomiast zwykle o świcie następnego dnia.

GRANATOWA POLICJA – potoczna (utworzona od określenia dotyczącego koloru mundurów) nazwa Policji Polskiej Generalnego Gubernatorstwa. Granatowi policjanci byli podporządkowani lokalnym komendantom niemieckiej Policji Porządkowej. Pełnili m.in. funkcje porządkowe, regulowali ruch samochodowy i nadzorowali wypełnianie obowiązku meldunkowego. Historycy szacują dzisiaj, że ok. 30% granatowych policjantów współpracowało z Polskim Państwem Podziemnym. Należeli oni m.in. do kadry Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa.

„HERMANN GOERING” – nazwa 1. Dywizji Spadochronowo-Pancernej w armii III Rzeszy. Jednostka ta była formalnie podporządkowana niemieckim siłom powietrznym (Luftwaffe) i ich dowódcy – Hermannowi Goeringowi, w praktyce jednak funkcjonowała w strukturze wojsk lądowych. W 1944 r. służyła na frontach włoskim (Monte Cassino) i wschodnim – m.in. uczestniczyła

w pacyfikacji powstania warszawskiego. Żołnierze z tej dywizji dokonali licznych zbrodni przeciwko ludności cywilnej (m.in. w powstaniu używali cywilów do osłaniania swoich czołgów).

JANKES (ang. Yankee) – żartobliwe lub pejoratywne określenie dotyczące Amerykanina.

KENNKARTA (niem. Kennkarte) – dowód tożsamości wydawany Polakom przez okupacyjne władze niemieckie.

KOMENDA GŁÓWNA ARMII KRAJOWEJ (KG AK) – najwyższy organ dowódczy Armii Krajowej z Komendantem Głównym na czele. Komendzie podlegały inne jednostki AK, np. Biuro Informacji i Propagandy.

KONFIDENT – tajny współpracownik władz okupacyjnych.

KONTYNGENTY – przymusowe dostawy płodów rolnych i zwierząt hodowlanych na rzecz niemieckich władz okupacyjnych.

KURIER – w czasie II wojny światowej: osoba, która w ramach tajnej akcji wywiadowczej przedostawała się z okupowanej Polski do londyńskiej siedziby rządu na

uchodźstwie lub w odwrotnym kierunku. Kurierzy przewozili ważne rozkazy, raporty i inne dokumenty oraz fotografie obrazujące m.in. walkę polskiego podziemia i niemieckie zbrodnie. Zdarza się, że kurierów błędnie określa się jako emisariuszy, tymczasem nie znali oni – w odróżnieniu od wyłanników wyższej rangi – treści przewożonych dokumentów i nie przekazywali informacji ustnie.

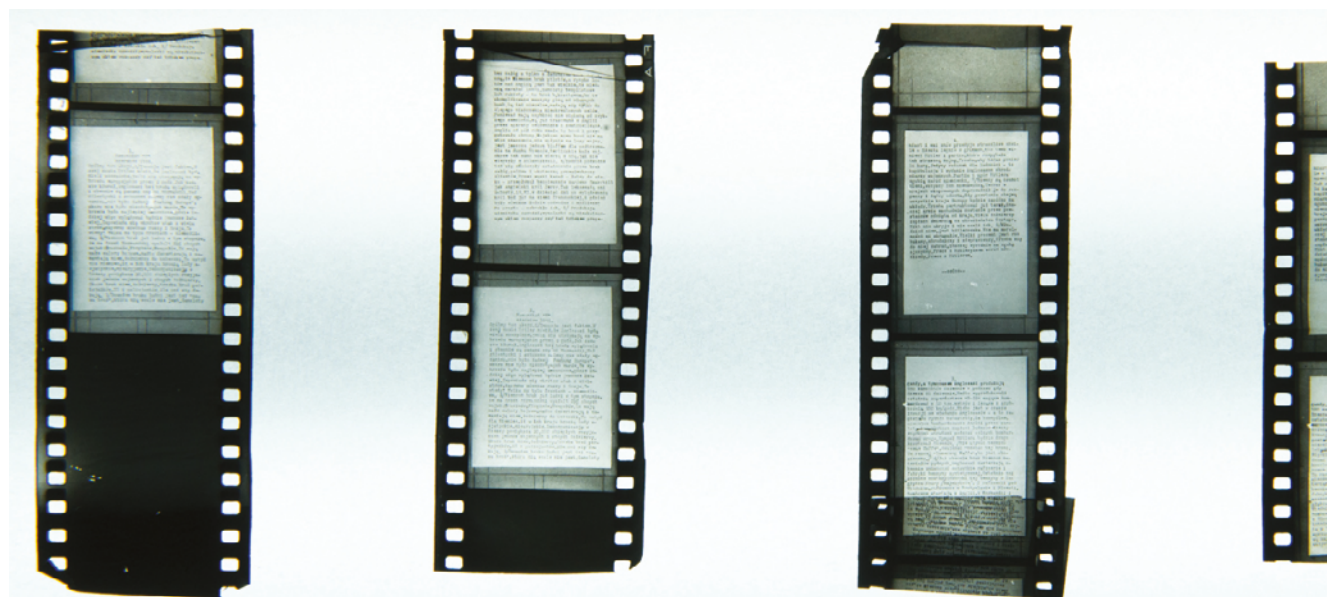
ŁAPANKA – potoczne określenie dotyczące masowych aresztowań przypadkowych przechodniów dokonywanych przez policję niemiecką w czasie II wojny światowej. Zatrzymanych najczęściej kierowano na przymusowe roboty do Niemiec, zsyłano do obozów koncentracyjnych lub przetrzymywano w charakterze zakładników.

ŁĄCZNIK – żołnierz przenoszący przedmioty, wiadomości i rozkazy pomiędzy jednostkami regularnej armii lub oddziałami powstańczymi. W odróżnieniu od kurierów lub emisariuszy łącznicy nie realizowali pojedynczych misji – ich służba miała charakter stały. W okresie okupacji łącznicy częstokroć utrzymywali jedyny kanał łączności pomiędzy poszczególnymi jednostkami w strukturze Polskiego Państwa Podziemnego. Szczególne zasługi oddali podczas powstania warszawskiego, kiedy przenosili – nierzadko pod ostrzałem – rozkazy i meldunki kierowane do konkretnych oddziałów walczących w różnych punktach stolicy.

MANIFEST LOTU (ang. customs manifest) – dokument zawierający informacje o materiałach transportowanych (towary, sprzęty itp.) danym samolotem, m.in. o wadze i rozmiarach poszczególnych obiektów oraz o ich przeznaczeniu. W manifestie lotu umieszczano także listę wszystkich osób znajdujących się na pokładzie – zarówno członków załogi, jak i pasażerów.

MI6 (ang. Military Intelligence Section 6) – sekcja szósta brytyjskiego wywiadu wojskowego, powstała w 1909 r. Członkowie tej organizacji rozpracowali – w ścisłej kooperacji z agentami i matematykami działającymi dla polskiego wywiadu – m.in. słynną Enigmę, czyli niemiecką maszynę szyfrującą. Podczas wojny MI6 współpracowała także z Armią Krajową – dzięki polskim kontaktom zdobyła m.in. kluczowe informacje o pociskach V1 i V2. Brytyjscy szpiedzy zapewniali ponadto osłonę wywiadowczą najważniejszym operacjom wojskowym aliantów. Od 1921 r. MI6 jest też znana pod nazwą „Tajna Służba Wywiadowcza” (ang. Secret Intelligence Service).

MIKROFILM – błona fotograficzna, na której można utrwać obrazy w dużym pomniejszeniu. Ze względu na niewielkie rozmiary łatwo ją ukryć. Dlatego też mikrofilmy są szeroko wykorzystywane w działalności szpiegowskiej – służą m.in. jako nośnik pozwalający kopiować nielegalnie pozyskane materiały.

Mikrofilmy z okresu II wojny światowej, fot. ze zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego

MOST POWIETRZNY (MOST) – powietrzny szlak komunikacyjny przeznaczony do transportowania żołnierzy, dywersantów, kurierów, uzbrojenia, sprzętu, zaopatrzenia (m.in. pieniędzy) oraz materiałów wywiadowczych przy wykorzystaniu samolotów, szybowców i sterowców.

NACZELNY WÓDZ POLSKICH SIŁ ZBROJNYCH – najwyższa funkcja wojskowa w Wojsku Polskim podczas wojny. W 1939 r. w dniu ataku Niemiec na Polskę prezydent RP powołał Naczelnego Wodza i powierzył mu dowództwo nad całością sił zbrojnych. Funkcję tę sprawowali kolejno: marszałek Edward Rydz-Śmigły (do listopada 1939 r.), gen. broni Władysław Sikorski (do lipca 1943 r.), gen. broni Kazimierz Sosnkowski (do września 1944 r.), gen. dyw. Tadeusz Komorowski (do listopada 1946 r.).

Gen. Kazimierz Sosnkowski, Naczelnny Wódz w latach 1943-1944, fot. Autor NN/Muzeum Powstania Warszawskiego

RAF (ang. Royal Air Force – „Królewskie Siły Lotnicze”) – jednostki lotnicze wchodzące w skład Brytyjskich Sił Zbrojnych. RAF utworzono w 1918 r. Szczególną rolę odegrał w 1940 r., gdy w czasie powietrznej bitwy o Anglię piloci alianccy udaremniili niemiecką inwazję na Wielką Brytanię. W czasie II wojny światowej w ramach RAF walczyli także m.in. piloci z Kanady, Australii, Południowej Afryki, Polski (np. Dywizjon 303) i Czechosłowacji.

RIKSZA – popularny w okupowanej Warszawie pojazd złożony z roweru i fotela, umożliwiający przewóz jednego lub dwóch pasażerów.

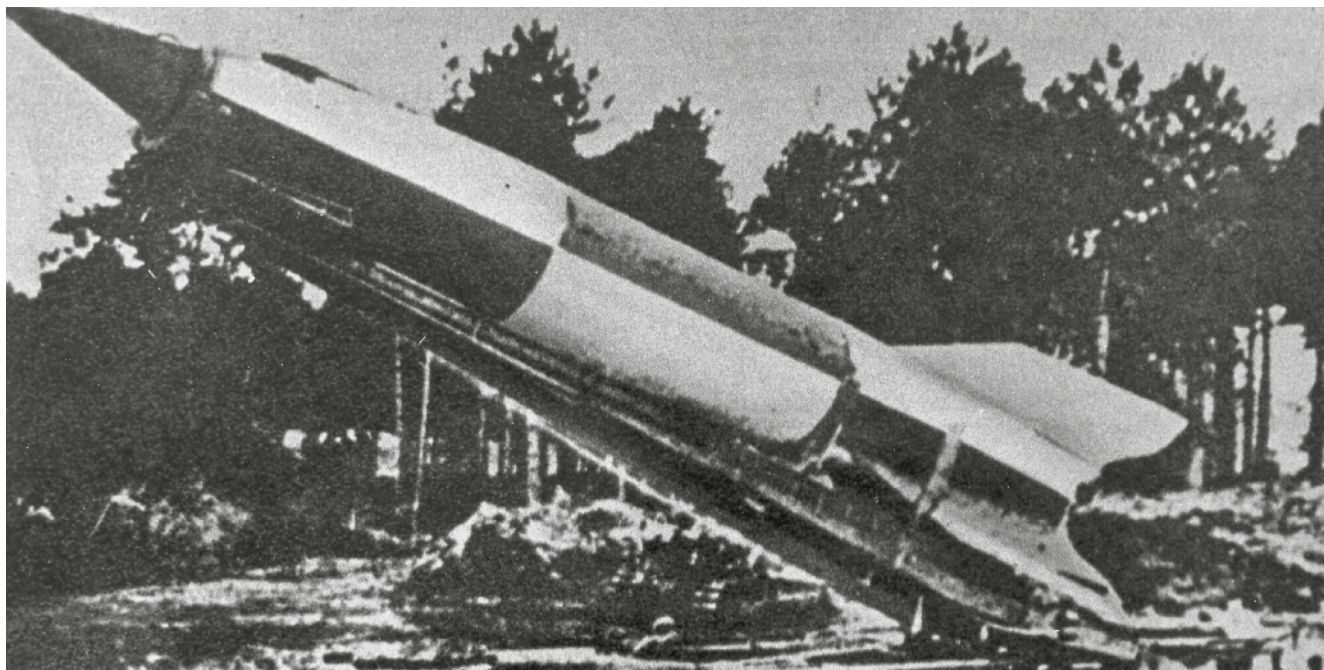

Postój riksza bagażowych w Warszawie, lipiec 1944 r. fot. S. Bałuk/Muzeum Powstania Warszawskiego

SOE (ang. Special Operations Executive – „Kierownictwo Operacji Specjalnych”) – utworzona w lipcu 1940 r. brytyjska tajna agencja rządowa. Do celów jej działalności należały dywersja, wsparcie ruchu oporu na terenach zajętych przez III Rzeszę oraz antyhitlerowskie działania propagandowe. W jednostkach SOE pracowało wiele starannie wyszkolonych osób. Agencja ta m.in. zorganizowała szkolenia dla polskich cichociemnych. Rozwiązano ją w 1946 r.

SOWIECI – wywodzące się z języka rosyjskiego, potoczne określenie dotyczące obywateli Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (Sowieckich). Słowem tym określano często także organy władzy i aparat państwowy ZSRR oraz Armię Czerwoną.

SS (Schutzstaffeln) – elitarna formacja zbrojna podporządkowana ściśle Adolfowi Hitlerowi. Jej członkowie byli ślepo oddani nazistowskiej ideologii. W czasie wojny siły SS odpowiadały za realizację zbrodniczych planów eksterminacji podbitych narodów. Duże znaczenie militarne miały jednostki wojskowe Waffen-SS, które walczyły m.in. na froncie wschodnim.

Pocisk rakietowy V2, fot. ze zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego (ze zbiorów Kopfa)

SS-OBERSTURMBANNFÜHRER (skrót niem.: Ostubaf) – w III Rzeszy: ranga oficerska w SS przynależna oficerom sztabowym, wprowadzona w 1933 r.; odpowiednik stopnia podpułkownika w regularnej armii. SS-mani tej rangi nosili dystynkcje na patkach kołnierзовych i runy SS na kurtce mundurowej.

U-BOOT (skrót od niem. Unterseeboot – „okręt podwodny”) – nazwa odnosząca się do niemieckich okrętów podwodnych wykorzystywanych podczas obu wojen światowych. W latach 1914–1918 Niemcy używali U-bootów pojedynczo – do ataków na statki handlowe aliantów. W trakcie II wojny światowej udoskonalili taktykę: tworzyli całe jednostki podwodne (tzw. „wilcze stada”), które były zdolne do skoordynowanego poruszania się na dużych głębokościach. Alianci chronili swoje jednostki przed atakami U-bootów dzięki zastosowaniu systemu konwojów i wsparciu lotnictwa morskiego, a także dzięki wykorzystaniu radarów podwodnych i bomb głębinowych.

V1, V2 - niemieckie pociski rakietowe używane do atakowania alianckich miast, portów, lotnisk i mostów. Oznaczeniem V1 opatrywano bezzałogowe samoloty odrzutowe, natomiast V2 – nowoczesne rakiety balistyczne. Informacje o pociskach V (od niemieckiego

Vergeltungswaffe – „broń odwetowa”) zostały zdobyte przez wywiad AK. Dokumentację dotyczącą tej broni – wraz z elementami zdobyczej rakiety V2 – przekazano aliantom w nocy z 25 na 26 lipca 1944 r., w ramach operacji „Most III”.

VOLKSDEUTSCH(er) – obywatel okupowanego kraju, którego Niemcy – ze względu na jego pochodzenie – gotowi byli uznać za członka swojego narodu. Niemcy wyróżniali kilka stopni „związków z niemieckością”. W Generalnym Gubernatorstwie podpisanie tzw. volkslisty (deklaracji przynależności do narodu niemieckiego i lojalności wobec Rzeszy) traktowane było powszechnie jako akt zdrady narodowej; na ziemiach wcielonych do Rzeszy (Śląsk, Pomorze, Wielkopolska) ocena tego czynu była mniej jednoznaczna i zależała od sytuacji danego człowieka lub danej grupy ludności polskiej.

ŻANDARMERIA – w III Rzeszy: zmotoryzowana policja wojskowa podporządkowana Policji Porządkowej (niem. Ordnungspolizei, skrót: Orpo). W Generalnym Gubernatorstwie żandarmi byli zorganizowani w pułkach, batalionach i kompaniach. Przeprowadzali oni łapanki i mniejsze oblawy na partyzantów, ściągali przymusowe kontyngenty oraz dokonywali egzekucji cywilów.